

njem celotne slovenske kulturne tvornosti (za leti 1983 in 1984), torej ne samo likovne in ne samo ožje umetnostne, kar se je zgodilo z dvema publikacijama Znanstvenega inštituta Filozofske fakultete, v katerih je sodelovalo veliko avtorjev. Publikaciji dokazujeta, da se je kritika izkazala za teoretično dovolj usposobljeno za presojo dogajanja tako v središčih umetnostne tvornosti kot na obrobjih in v subkulturi. Tako se je lahko, vzemimo ob nedavnih administrativnih zaostritvah v zvezi z dejavnostjo retrogarde, izkazala s svojo strokovno učinkovitostjo. Posebne osvetlitve je vredno, da si ob tem ni zagotovila trdnjše pozicije v množičnih medijih oziroma je v njih marginalizirana do nepomembnosti. Vendar to ne sodi v to razpravo.

Naj torej poskušam skleniti: kritika in publicistika sta torej z aparatom, ki jima je bil na voljo, zaznali bistvene spremembe estetik v umetnostnem dogajanju zadnjih let. Pojavom sta dali imena, jih postavili v domač in mednarodni kontekst, uvideli vnaprej nekatere težave v razvoju. Bistveno pa je, da sta osrednjemu pojavu, postmodernizmu – tu ga pojmem kot zbirni pojem za vse, kar se je zgodilo onkraj moderne po prelomu ob koncu sedemdesetih let – ustrezno dovolj široko, a teoretično dovolj podrobno začrtali možne estetske okvire in v njih našli ter poudarili kvalitete. V njenem kolektivnem in kontinuiranem delu so se izrazile prvine nove estetike ali soobstoja različnih estetik z nekaterimi skupnimi znaki. Ali lahko ob tem obstaja kakšna splošna ideja, kakšna estetska teorija nad umetnostno prakso? Lahko, vendar, če prav razumem nekatere filozofe med nami, ta teorija ni *nad*, marveč *ob* njej; ne spušča se samo z abstraktnih filozofskih višin k umetnostim, temveč se poskuša hkrati formirati ob spoznanju o navzočnosti različnih umetnostnih estetik in umetnostnih filozofij. Iz tako oblikovanih teoretskih oporišč pričakujem nadaljnjo razpravo o pričujočih in še o prezrtih vprašanjih v kritiki in publicistiki, ki so prav zdaj aktualna, torej za zdaj o metafori, o subjektu v postmodernizmu, o celostni umetnini danes, v prihodnje morda o estetskem v množični kulturi pa znova o stilnem problemu moderne.

Tone
Peršak

Z obrobja vsakdanjosti

SAMO MILIJON NAS JE ...

Ljubljanski radio nas je 27. junija 1988 med drugim obvestil tudi o tem, da na tujem trenutno živi nekaj več kot milijon Jugoslovancev, se pravi jugoslovanskih »gastarbajterjev« (nekaj več kot 500.000) in članov njihovih družin. Povedano pa je še bilo, da se povprečna doba ostajanja v tujini podaljšuje in znaša že več kot petnajst let (!), in da se naši zdomci zavaljo statusnih razlik v primerjavi z domačini v teh državah vse pogostejše odločajo za sprejem tujega državljanstva in s tem seveda v večini primerov za to, da bodo za vselej ostali na tujem. Enako zaskrbljujoč pa se zdi podatek, naveden v Delu 19. julija letos, da je v prvih šestih mesecih leta 1988 prosilo za politično zatočišče

v ZRN 5251 Jugoslovanov. Morda kak mesec dni kasneje je bil v povzetku nekega poročila ene od pristojnih služb ta podatek označen kot nepravilen in hkrati je bilo omenjeno precej nižje število. Kasneje pa je Delo še enkrat pisalo o tem in ponovno je bilo navedeno, da je v letu 1988 (in sicer v prvih osmih mesecih tega leta) prosilo za politični azil v ZRN nekaj več kot 5000 Jugoslovanov. V tem, drugem poročilu smo tudi prebrali, da je med prosilci največ Albancev s Kosova, ki prosijo za azil v prvi vrsti zato, da bi dobili v ZRN pravico in možnost za zaposlitev oziroma, če lahko uporabim nekoliko drugačen besednjak, za to, da si zagotovijo možnost in preživljanje z lastnim delom.

Torej nekaj več kot 5000 ljudi! Na prvi pogled to ni veliko. In vendar to pomeni, da je v osmih mesecih prosil za politični azil v ZRN vsak štiritisooštodevetdeseti Jugoslovan. Vsaj nekaj se jih je gotovo odločilo tudi za druge zahodnoevropske države. Koliko jih je hkrati emigriralo ali prosilo za azil v državah vzhodnega bloka, mi ni znano, predvidevam pa, da jih je bilo manj. Zdi se, da ti podatki opozarjajo na nekaj, kar bi z le malo pretiravanja lahko označili kot velik moralni poraz družbenopolitičnega sistema, v katerem živimo. V državi je kriza. Ljudje se ponekod že celo tepejo za vrstni red v vrstah za t.i. »socialni« kruh in ponekod v Jugoslaviji že tudi uvajajo živilske karte za najosnovnejša živila. Zavoljo vsega tega je vera ljudstva v ta sistem že hudo načeta. In to ne od včeraj. Ljudstvo je občutljivo in kmalu zasluti ujmo, ki se morda le še od daleč napoveduje. V ljudi se naseli strah in nekateri se odločijo za beg, drugi kot otrpli čakajo, kdaj jih bo zadelo, mnogi pa se skoraj željno prepustijo zapeljivim manipulantom, ki v boju za oblast potrebujejo zaledje množic. In vsemu temu smo priče že nekaj časa tudi v Jugoslaviji.

Dejstvo, da je med pristojnimi malo posluha za spoznanja, da bodo potrebne radikalne spremembe tudi v osnovah in ne le izboljšave v danih okvirih, na vse to gotovo ne vpliva blagodejno. Da je tako, nas prepričujejo stotisoči Jugoslovanov, ki so odšli v tujino, da bi zaslužili za hišo, za avto, za delavnico ali preprosto za to, ker doma trenutno niso dobili ustreznega dela, zdaj pa se mnogi med njimi odločajo, da se ne bodo več vrnili. In še hujše je to, da se prenekateri od tistih, ki so se že vrnili, po neuspešnem vključevanju v »domače« okolje in pogoje dela, gospodarjenja ipd., ponovno odločijo za odhod v tujino. Enako ali pa še bolj glasno poudarjajo to resnico tisoči teh, ki so se za pravico do trajnega bivanja v tujini celo pripravljali odreči svojemu jugoslovanstvu. Če so državljani kolikor toliko zadovoljni s svojo državo, ponavadi ne emigrirajo v tujino v tolikšnem številu. Mi lahko še nadalje s privošljivostjo prebiramo podatke o rastočem številu revežev v Ameriki, toda nič manj ni pomembno vprašanje, koliko teh revežev bi rajši kot v ZDA živeli v Jugoslaviji, v Romuniji, na Poljskem ali v Sovjetski zvezi. Begunci in emigranti, »gastarbajterji«, ki se počasi, vendar vztrajno odtujejo domovini in prevzemajo tuja državljanstva, vsi ti ljudje tudi izrekajo resnico o, denimo, socializmu, ki ga živimo. In to ne manj pomembno resnico od tiste, ki jo izrekajo ali zapisujejo teoretiki in strategji tega socializma.

JE ŠE VLJUDNO BITI SLOVENEČ?

V dovolj izčrpnih poročilih o začetku sodnega procesa zoper Janeza Janšo, Ivana Borštnerja, Davida Tasiča in Francija Zavrla smo že 18. julija

slišali in 19. julija lahko tudi prebrali (npr. v Delu na str. 5), da je odvetnik Drago Demšar, zagovornik Francija Zavrla, ki je bil kasneje fizično odstranjen iz sodne dvorane, v skladu z drugim in tretjim odstavkom čl. 212 Ustave Socialistične republike Slovenije »zahteval sojenje v slovenščini, a ga je predsednik senata opozoril, naj se obnaša vljudno«, in proces se je, kot vemo, nadaljeval v srbohrvaškem jeziku. Kako se je proces v Ljubljani končal, vemo in vemo tudi, kaj vse so o odločitvi glede jezika na vojaškem sodišču v Ljubljani povedali slovenski pravniki, politiki, kulturniki in ne nazadnje več ali manj vsa slovenska javnost. Tu ni več kaj bistvenega dodati. Pravni, politični in kulturni vidiki te odločitve so zlovešči, vendar jasni in lahko bi celo rekli, da bodo posledice te odločitve, če gledamo na stvari z nekega, denimo, zgodovinskega stališča, najbrž slabše za tiste, ki so odločitev sprejeli, kot za vse Slovence, ki smo bili žrtve te odločitve. Tokrat bi rad ponovno opozoril samo na aroganco, ki veje iz navedenega odgovora »predsednika senata« odvetniku Demšarju. »Predsednik senata« se namreč ni niti toliko potrudil, da bi odvetnika poskušal prepričati, da zakon o delovanju vojaških sodišč dopušča sodišču, da se ob vsakem primeru posebej odloči, v katerem jeziku naj proces poteka. Ravno tako mu ni poskusil pojasniti, da je preprosto nemogoče voditi proces v slovenščini zato, ker pač sodniki, tožilec in branilci ne razumejo slovensko ali vsaj ne tako dobro, kot razumejo in govorijo srbohrvaško obtoženci. »Predsednik senata« se je zadovoljil s pravzaprav cinično zavrnitvijo zahteve. V bistvu se je zahtevi izognil in je, pravno gledano, sploh ni ustrezno pravno obravnaval, ker jo je okvalificiral kot nevljudno oziroma kot ne dovolj dostojno, da bi bila vredna dejanske pravne obravnave. Zahteva je bila s takšnim odgovorom »predsednika senata« označena kot nekaj, kar je zunaj področja prava, torej zunaj zaresnega življenja, kot nekaj, kar ne zadeva družbene stvarnosti, ki je urejena z zakoni in je tako področje prava. Zahteva, naj na vojaškem sodišču v Ljubljani uporabljajo slovenski jezik, je bila tako označena kot neresna, nevljudna in nedostojna, če jo presojamo s stališča tega vojaškega sodišča, ki v tem primeru reprezentira JLA kot enega osnovnih integracijskih dejavnikov v Jugoslaviji. Kot tak dejavnik se je JLA v zadnjih mesecih večkrat označevala v govorih svojih najvišjih predstavnikov. O daljnosežnosti in pomenljivosti takšne kvalifikacije najbrž ni treba izgublјati besed, o njeni zloveščosti pa še manj.

Dogodek me spominja na pogovore z nekaterimi znanci iz drugih republik. Pred leti sem nekaj časa »združeval delo« v Sarajevu in se družil tudi z ljudmi, ki nikakor niso mogli razumeti, zakaj vraga se Slovenci tako trmasto oklepamo te svoje slovenščine, ki je nihče ne razume. To se jim je zdelo nesmotrno, ker otežuje sporazumevanje med državljani iste države, Jugoslavije, in tudi nerazumno, saj npr. prevodi različnih gradiv, knjig in prevajanje na sejah in simpozijih tudi ogromno stanejo.

Nemalokrat pa smo tudi priče, da celo posamezniki med Slovenci opozarjajo, naj npr. pisatelji ne poudarjamo tako zelo potrebe po obrambi in celo krepitvi slovenske suverenosti in državnosti in naj se ne razburjamo ravno zavoljo vsake reklame, ki je v Sloveniji objavljena v srbohrvaščini, in zaradi podobnih omalovaževanj slovenskega jezika. Takšni »modri« ljudje radi svetujejo, da se je treba za demokratizacijo v Jugoslaviji boriti na tistih področjih, kjer bo mogoče doseči soglasje. V teh nasvetih gotovo je nekaj modrosti. Le to se ne bi smelo zgoditi, da bi ob tem, ko bi si skupaj z demokrati iz Srbije, Hrvaške in Makedonije prizadevali za uveljavitev

mednarodno priznanih človekovih pravic in državljanskih svoboščin, ki jih Jugoslavija žal tudi še ni vseh ustavno priznala, zanemarili enakopravnost in enakovrednost narodov kot konstitutivnih subjektov Jugoslavije kot federacije. Jugoslavija kot federacija verjetno lahko trajno obstane samo, če bomo vsi Jugoslovani priznali, da se demokratičnost v Jugoslaviji izpričuje na dveh ravneh. Najprej gotovo na ravni razmerij med posamezniki oziroma med posameznikom in državo, se pravi predvsem na ravni človekovih pravic in svoboščin ter pooblastil države kot upravopolitične skupnosti in nato na ravni mednacionalnih odnosov, kajti konstitutivni subjekti jugoslovenske federacije so, kot rečeno, narodi Jugoslavije. To dejstvo se je v štiridesetih in toliko letih, kar obstaja »druga Jugoslavija«, očitno še premalo vtisnilo v zavest nekaterih zelo glasnih »Jugoslovanov« in le tako je mogoče, da pooblaščen predstavniki in visoki funkcionar sile, ki samo sebe označuje kot napredno, humano in integrativno silo v Jugoslaviji, razume kot nevljudno zahtevo po tem, da se na procesu v Ljubljani, kjer se sodi Slovincem, uporablja slovenski jezik. Zame je bila prav ta izjava ena najhujših, kar jih je bilo izrečenih ali zapisanih na procesu oziroma v zvezi z njim. Za oficirja JLA, ki je povrh vsega najvišji vojaški sodnik na ozemlju republike Slovenije, preprosto ni več vljudno, če se sklicuješ na pravico do materinega jezika oziroma na to, da si Slovenec. In nič manj zlovesče ni to, da skušajo najvišji vojaški organi njegovo odločitev in s tem tudi njegovo kvalifikacijo Demšarjeve zahteve na vse mogoče načine opravičevati.

SPREHOD PO JUGOSLOVANSKIH IN TUJIH REVIJAH

Dvojna številka reških Dometov pri naša razpravo o reškem obdobju pesnika Antuna Mihanovića, književnega ustvarjalca iz dobe ilirizma, ki je prijateljaval tudi z Jernejem Kopitarjem. Razpravo je napisal Goran Kalogjera. Dragomir Babić piše o pesniški zbirki z naslovom *Domorodni glasi*, ki jo je sredi prejšnjega stoletja napisal hrvaški pesnik Mirko Bogović. Leopoldina Veronika Banaš je napisala prispevek z naslovom *Janez Trdina in Reka*. Banaševa je o Trdinovem dvajstletnem bivanju na Reki med drugim zapisala: »Trdina je kritično opazoval vsa dogajanja, zapisoval, pisal... Članke in razprave je pisal v slovenskem in hrvaškem jeziku ter jih objavljaval v slovenskih in hrvaških listih, beležke in gradivo za spomine in portrete pa je oblikoval, ko je bil upokojen in se je vrnil v Slovenijo... Na Reki je Trdina prijateljaval z nizom pomembnih hrvaških javnih delavcev, najgloblje prijateljstvo pa se je razvilo med njim in Franom Kurelcem, književ-

nikom, jezikoslovcem, ustanoviteljem lingvistične, tako imenovane »reške šole« (Veber – Tkalčević). Trdina se je prav tako družil z uglednimi reškimi meščani in prišleki (v Hrvaški čitalnici, Kasiinu, v reških gostilnah, kjer so se hranili in zaradi druženja sestajali državni uradniki in profesorji, ki na Reki niso imeli svojih družin). Trdina je kot zgodovinar, geograf in filolog opazoval življenje ljudi in vzpostavljaval stike s preprostimi ljudmi – delavci, ribiči, kmeti, in sicer ne le na Reki, ampak tudi v mestih v bližnji in daljnji reški okolici na malone vsakodnevni izhodi in sprehodih. Pogosto je s prijatelji odhajal ali, kakor pravi, delal ekspedicije v niz primorskih mest, krajev v Istri, na otoke in do Gorskega kotarja. Janez Trdina je najraje in dosti svojega prostega časa preživel s svojimi učenci,« piše med drugim Leopoldina Veronika Banaš v reških Dometih.

Rafo Bogišić piše v 9. številki zagrebskega Foruma o Ivanu Gunduliću, enem